

Fati ISENI

KOSOVA NË DOKUMENTET BRITANIKE 1989-1990

Abstrakti:

Përkeqësimi i gjendjes në Kosovë gjatë fundit të viteve të '80-ta pas masave të dhunshme nga Serbia, të cilat e rrënuan tërë jetën politike, ekonomike, arsimore dhe sociale në tërësi, do të krijojnë reaksione nga faktorët perëndimorë. Britania e Madhe si një nga vendet më të fuqishme në botë dhe boshti i krijimit të gjeopolitikave globale, megjithëse kishte raporte të veçanta me ish-Jugosllavinë, është mjaft me interes të theksohet se në periudhën 1989-1991, sipas dokumenteve të deklasifikuara kohëve të fundit nga qeveria britanike, vërehet qartë interesi për zhvillimet në Kosovë me ton empatik. Një sërë dokumentesh nga diplomacia britanike, duke filluar nga Ambasada britanike në Beograd, debatet në dhomat e Parlamentit britanik, Forin Ofis dhe Qeveri, flasin qartë për fillimin e një faze të re të qasjes britanike ndaj çështjes shqiptare në ish-Jugosllavi. Dokumentet nga arkivat britanikë flasin edhe për takimet e liderit të LDK-së, Ibrahim Rugova në Londër me përfaqësues të qeverisë dhe institucione relevante, e cila fazë paraqet edhe fillimin e një procesi të legjitimitimit të një shtrese të re politike në Kosovë nga shtetet e fuqishme perëndimore. Shfletimi i qindra dokumenteve të periudhës 1989-1991, krijon një parakusht të fuqishëm për trajtim më të bazuar shkencor mbi ngjarjet e këtyre viteve, në një anë duke kuptuar qartë qëndrimin e Londrës zyrtare ndaj çështjes shqiptare dhe në anën tjetër edhe për qëndrimin dhe zhvillimin e politikave nga lidershpi shqiptar në Kosovë në periudhën përkatëse. Në këtë punim është e pamundur të

trajtohen të gjitha dokumentet në fjalë, por sadopak do të ishte një shkëndijë simbolike për të filluar ndriçimin e kësaj periudhe nga perspektiva britanike.

Fjalët kyçe: *Dokumente britanike, Forin Ofisi, Kosova 1989-1991, liderschafti i Kosovës, empatia.*

Shfletimi i dokumenteve nga institucionet qeveritare britanike të deklasifikuara kohëve të fundit, tregojnë qartë se interesimi i tyre ishte më i madh se kur deri më tani për ngjarjet në ish-Jugosllavi, respektivisht në Kosovë. Volumi i madh i raporteve, telegrameve, analizave dhe shkresave të ndryshme të cilat janë hartuar dhe kanë qarkulluar nëpër institucionet qeveritare të Mbretërisë së Bashkuar, lënë të kuptohet qartë për qasjen serioze që kishin britanikët për Jugosllavinë në tërësi dhe për Kosovën në veçanti. Këtë e dëshmon edhe agjenti i parë i shërbimit britanik MI6, i angazhuar në ish-Jugosllavi, Richard Tomlinson, në librin e tij, *The Big Breach*, i cili shkruan qartë se Rusia, pastaj edhe Jugosllavia kanë qenë interesi substancial i shërbimit britanik që nga fillimi i rënies së Luftës së Ftohtë.¹

Britanikët nëpërmjet përfaqësisë diplomatike që kishin në Beograd, i ndiqnin në detaje zhvillimet politike dhe ata të sigurisë në të gjithë hapësirën jugosllave dhe me theks të veçantë në Kosovë kishin shtuar vëzhgimin. Raportet vazhdimisht dërgoheshin në Forin Ofise në Londër dhe shpeshherë komunikoheshin edhe me përfaqësitë e tjera diplomatike edhe përtej Atlantikut. Për herë të parë në historinë e Kosovës shohim qartë se përfaqësues të qeverisë britanike kishin filluar të vendosin kontakte dhe të zhvillojnë takime me përfaqësuesit legjitimë të Kosovës, respektivisht presidentin Ibrahim Rugova dhe pjesëtarë të Qeverisë së Kosovës. Është me rëndësi që çdo takim i cili është zhvilluar mes përfaqësuesve të Kosovës dhe Britanisë së Madhe

¹ Richard Tomlinson, *The Big Breach, From Top Secret to Maximum Security*, Cutting Edge, Edinburgh, 2001, 131.

është evidentuar, janë përpiluar raporte për të gjitha bisedat si dhe dokumentet e shkruara që i kanë dorëzuar delegacionet kosovare janë të arkivuara me kujdes.

Kjo tregon sa interesin diplomatik aq edhe elegancën britanike në drejtim të dokumentimit të të gjitha zhvillimeve, ndërsa nga ana tjetër, ne sot shohim qartë edhe një përgatitje shumë të lartë politike dhe diplomatike të Kosovës që në hapat e parë të organizimit të jetës politike pluraliste dhe të konsolidimit të institucioneve të Republikës, pavarësisht që ajo ishte nën okupimin klasik serb nga regjimi autoritar i Millosheviqit. Me të drejtë analizat e diplomacisë britanike kishin parashikuar që Kosova ishte duke u fundosur në spiralen e dhunës që tani e kishte futur regjimi i Millosheviqit. Ky i fundit nuk e kishte fshehur qëllimin e tij në një takim në Beograd më 20 tetor 1998, me gjeneralin e amerikan, Wesley Clark, të cilit i kishte thënë në lidhje me kryengritjen në Kosovë, se ne do t'i vrasim të gjithë sikurse në Drenicë në vitin 1946.²

Ndonëse në dokumente shihet komunikimi dhe takimet e britanikëve të niveleve jo shumë të larta, por duke i pasë parasysh parametrat matës, kategorizimin e shteteve me demokraci parlamentare, niveli i të drejtave të njeriut nga përfaqësues të vendit përkatës, filtrimin e personaliteteve nga vendet që takohen zakonisht zyrtarët britanikë dhe shumë matje të tjera të cilët i kryen shërbimi britanik, sërish vlerësojmë se kjo mënyrë e vendosjes së korridoreve të komunikimit me Kosovën ishte mjaft me rëndësi për periudhën nëpër të cilën kalonte ish-Jugosllavia dhe Kosova.

Këto dokumente tregojnë një dëshmi se elita intelektuale e Kosovës kishte marrë guximin për të udhëhequr me vendin e tyre, pavarësisht nga konsekuencat që mund të dilnin në këtë rrugëtim. Nga vetë fakti që nga Londra zyrtare merreshin në konsideratë paraqitjet e kreut të Kosovës dhe nuk aprovohej tortura serbe në Kosovë, flet qartë se Serbia ngadalë por sigurt do të izolohej dhe do të dënohej më vonë

² Wesley Clark, *Waging Modern War*, PublicAffairs Ltd, Oxford, 2001, 154.

edhe me veprime ushtarake mbi caqet ushtarake serbe në kuadër të sulmeve të NATO-s në vitin 1999.

Meqë sasia e dokumenteve është voluminoze, sa për analizë dhe mbështetje të punimit përkatës, në vazhdim do të shqyrtohen disa nga këto materiale arkivore.

Gjendja në Kosovë dhe qasja britanike në fillim të vitit 1990

Raport i kolonelit A E F Cowan, atashe i Mbrojtjes, në Ambasadën e Britanisë së Madhe në Beograd, dërguar Ministrisë së Mbrojtjes në Londër më 24 shkurt 2024

Më 24 shkurt 1990, koloneli A E F Cowan, atashe i Mbrojtjes, në Ambasadën e Britanisë së Madhe në Beograd, do të dërgojë një Raport prej gjashtë faqesh Ministrisë së Mbrojtjes në Londër, duke përshkruar në detaje gjendjen në Kosovë nga vetë vizita që ata e kishin bërë në çdo qytet të Kosovës nga 12 deri më 14 shkurt 1990. Këtë vizitë koloneli Cowan e kishte zhvilluar së bashku me Sekretarin e tretë të Ambasadës, z. McIver. Raporti do të paraqes gjendjen në Kosovë pas demonstratave nga 23 janari deri më 4 shkurt 1990.³ Koloneli Cowan do të fillon raportin:

a. Se këto demonstrata filluan spontanisht si shprehje e pakënaqësisë së shqiptarëve të Kosovës për mungesën e të drejtave të tyre politike dhe demokratike.

b. Forcave policore të punësuar në Kosovë tani i mungon karakteri plotësisht federal, kontingjenti special slloven është tërhequr, kroatët kanë mbetur në kazerma dhe një përforcim i madh serb i ka zëvendësuar. Ky i fundit duket se ka qenë përgjegjës për dy ekseset e raportuara në të cilat u vranë gjithsej 10 shqiptarë të Kosovës brenda shifrës së përgjithshme zyrtare prej 28 që raportohet se kanë vdekur.

³The British Archives (TBA), Foreign and Commonwealth Office (FCO) Dokumenti (Dok) 28/10175, Koloneli A. E. F. Cowan, Atashe ushtarak në ambasadë e Britanisë së Madhe në Beograd më 24 shkurt 1990, do të shkruaj Ministrisë së Mbrojtjes në Londër.

Këta policë u përshkruan nga shqiptarët e Kosovës, të cilët ne i takuam, si vullnetarë. Sigurisht që atyre u mungon trajnimi i duhur për kontrollin e zjarrit në bazë të dëshmive tona vizuale të ndërtesave të gërvishtura nga plumbat në Ferizaj dhe Rahovec”.⁴ Raporti njofton qeverinë britanike se në Kosovë ka filluar një qasje dhe trajtim ndryshe i zhvillimeve në Kosovë nga njësitë e tjera të federatës, të cilët deri tani i ishin përgjigjur mobilizimit të përgjithshëm federal të kërkuar nga serbët për të “rivendosur rendin kushtetues” në Kosovë.

Të parët, Sllovenia dhe Kroacia hapur shfaqën dallime politike për trajtimin e shqiptarëve nga Serbia dhe filluan t’i tërheqin njësitë e rregullta policore, njësitë speciale dhe ato ushtarake. Ky dokument e justifikoi zërin e Kosovës para botës perëndimore se me të vërtetë ajo ishte e trajtuar mizorisht nga vetë Serbia. Raporti vazhdon: “... Që lëvizjet politike alternative shqiptare të Kosovës tani kanë mbështetje reale dhe thelbësore dhe se lidhshëritë e tyre janë të vendosura për të ndjekur një fushatë proteste jo të dhunshme. Në lidhje me këtë nuk mund të gjenim asnjë provë që të vërtetonte akuzën ndaj serbëve për terrorizëm kundër shqiptarëve të Kosovës.

c. Situata në Kosovë mbetet tejet e tensionuar. Në veçanti, ushtria, ndonëse ende nuk është e dislokuar në një rol konfrontues urban, duket se është e përfshirë në patrullimet rurale dhe rrugore duke grumbulluar policinë që është e pranishme në një numër të konsiderueshëm në qytetet shqiptare”.⁵ Edhe pse koloneli Cowan në cilësinë e atasheut ushtarak në Ambasadë e kishte dërguar te Ministria e Mbrojtjes në Britani të Madhe, sërisht Ambasada në rrugë zyrtare më 28 shkurt 1990, e kishte përcjellë raportin e njëjti nëpërmjet D. J. McIver deri te zonjusha Rosalind Greig, Departamenti për Evropën Lindore të Forin Ofisit. Gjithashtu i njëjti dokument do të përcillet edhe te Kabineti qeveritar dhe te delegacioni britanik në NATO në Bruksel. Koloneli britanik do të njoftojë edhe për krijimin e një qendre të koordinimit nga vetë ushtria jugosllave: “... Udhëheqja e ushtrisë

⁴ Po aty.

⁵ Po aty.

ka krijuar një qendër të përhershme të kontrollit të krizave në Sekretariatin Federal për Mbrojtjen Kombëtare me prova gjatë ditëve të fundit të gjeneralëve të lartë që janë “në detyrë për këtë qëllim dhe të Sekretarit Federal për Mbrojtjen Kombëtare duke i dhënë “udhëzim të fortë” Presidencës Federale për zbatimin e masave të duhura në Kosovë.

d. Shqiptarët e Kosovës duket se do ta zhvillojnë protestën e tyre jo të dhunshme përmes aksioneve, grevës dhe demonstratave, duke besuar se ata tani kanë, përmes mbulimit mediatik, interesave diplomatike lokale perëndimore dhe raporteve të emigrantëve pas ngjarjeve të ngjashme në Evropën Lindore, një mundësi reale për të promovuar kauzën e tyre.

Nga ana tjetër, askush nuk duhet të dyshojë në thellësinë e ndjenjave bazë nga ana e serbëve për të kundërshtuar dominimin shqiptar në Kosovë dhe për të mbajtur kontrollin e krahinës.

Perspektiva nuk është e ndritur dhe i ka të gjitha mundësitë që situata në Kosovë të përkeqësohet më tej, më shpejt se sa vonë”.⁶ Koloneli britanik kishte shëtitur pothuaj tërë Kosovën dhe përveç se kishte vëzhguar gjendjen për së afërmi personalisht me ekipin e Ambasadës, por kishte komunikuar edhe me banorët lokalë gjithandej si edhe me përfaqësues politikë shqiptarë. Përfaqësuesit e Ambasadës britanike kishin vizituar edhe Ferizajin gjatë këtyre dy ditëve dhe në raport do të shkruajnë: “U kthyem në një kafene që e kishim vizituar më parë në mars të vitit 1989. Pronari e njohu z. Mc Iver dhe shoferin, na mirëpriti dhe na dha disa gota çaj të shkëlqyer të shërbyer nga një prej djemve të tij. Pronari e përshkroi situatën si “të vështirë” dhe po mendonte të shiste pronat dhe të largohej. Ai konfirmoi se kishte pasur telashe të tjera në janar në qytet, veçanërisht në rrugën tjetër ku kishim parë goditje me plumba në një mur. Ai tha se dy shqiptarë kishin vdekur në këtë raund. Ai tha se shumë prej të plagosurve nuk do të ishin raportuar në mjekë apo spital për shkak të arrestimit të

⁶ Po aty.

mundshëm dhe më pas një dënimi të mundshëm prej 60 ditësh burg. Ai tha se shkollat tani janë hapur, por fëmijët nuk janë kthyer”.⁷

Telegrami nga Sekretari i tretë të Ambasadës britanike në Beograd, D J MC Iver, më 26 shkurt 1990, dërguar delegacionit britanik në OKB në Nju Jork

Ndërsa, D J Mc Iver nga Ambasada e Britanisë së Madhe në Beograd më 26 shkurt 1990, do t'i shkruaj delegacionit britanik në OKB në Nju Jork, të cilin e njofton se Sekretari Federal për Çështje të Jashtme, Budimir Lonçar, i ka shkruar letër z. Peres de Cuellar⁸, për pozitën e shqiptarëve në Jugosllavi dhe çështjen e Kosovës. Meqë kjo letër ka shkaktuar interes të madh në të gjitha qarqet. Ai kërkon që nëse arrin te teksti përkatës, ta dërgojnë një kopje të Ambasada në Beograd.⁹ Ky telegram tregon interesin dhe kureshtjen britanike për çështjen shqiptare në Jugosllavi dhe dëshmon qartë se diplomacia e tyre përpiqet që në çdo hap t'i përcjellë të gjitha zhvillimet në korrelacion me Kosovën duke filluar nga lagjet shqiptare, institucionet lokale, ato krahinore të Serbisë dhe deri te ato federale.

Raporti më 23 mars 1990 për delegacionin e SHBA-së dhe për deklaratën e Departamentit më 20 mars lidhur me aktakuzën ndaj dr. Zekeria Canës

Më 23 mars 1990, dokumenti raporton për delegacionin e SHBA-së dhe për deklaratën e Departamentit më 20 mars, lidhur me aktakuzën ndaj dr. Zekeria Canës. Raporti shkruan: “Prokurori publik në qytetin e Prishtinës, Jugosllavi, dorëzoi në Gjykatën e Qarkut një aktakuzë që ngarkon dr. Zekeria Canën, Sekretar i Komisionit për

⁷ Po aty.

⁸ Javier Felipe Ricardo Pérez de Cuéllar de la Guerra, diplomat dhe politikan peruan që shërbeu si Sekretar i pestë i Përgjithshëm i Kombeve të Bashkuara nga 1982 deri në 1991. Më vonë ai shërbeu si kryeministër i Perusë nga 2000 deri në 2001.

⁹ TBA, FCO, Dok, 28/10175, D J Mc Iver nga Ambasada e Britanisë së Madhe në Beograd më 26 shkurt 1990, do t'i shkruajë delegacionit britanik në OKB në Nju Jork.

Mbrojtjen e të Drejtave të Njeriut në Kosovë, me të ashtuquajturën “propagandë armiqësore” sipas nenit 133 të kodit penal jugosllav. Autoritetet kanë hequr edhe pasaportën e dr. Canës, të parandalohet udhëtimi në Shtetet e Bashkuara për të folur për situatën e të drejtave të njeriut në Kosovë”.¹⁰

Gjithashtu në raport shkruan se Departamenti ndjen keqardhje për ngritjen e procedurave gjyqësore ndaj dr. Zekeria Canës si dhe për konfiskimin e pasaportës së tij konsiderohet se bëhet shtypje e fjalës së lirë dhe shprehjes së qëndrimeve të shqiptarëve. Po ashtu raporti vlerëson se ky veprim është në veçanti shqetësues, sepse vjen në kohën kur Kuvendi Federal Jugosllav është duke debatuar ndryshimet e kodeve penale ku përveç gjërave të tjera do të kufizonte aplikimin e nenit 133. Raporti përfundon duke precizuar qartë se ata i bëjnë thirrje autoriteteve jugosllave që të ndërpresin procedurën për ndjekjen e dr. Canës dhe t’i kthehet pasaporta e tij.¹¹

Telegram i dërguar nga ambasadori britanik në Beograd, Peter Hall, në fund të marsit në Forin Ofise në Londër (dërgohet edhe te delegacioni britanik i NATO-s në Bruksel, Ministrisë së Mbrojtjes në Londër, ambasadave në Uashington, Paris, Bon, Romë dhe Athinë)

Në një telegram që e dërgon Peter Hall, ambasadori britanik në Beograd në fund të marsit, që pranohet më 3 prill në Forin Ofise në Londër, ndërsa për shkak të rëndësisë që ka dërgohet edhe te delegacioni britanik i NATO-s në Bruksel, Ministrisë së Mbrojtjes në Londër, ambasadave në Uashington, Paris, Bon, Romë dhe Athinë. Telegrami titullohet “Kosova: tensionet etnike”.¹²

¹⁰ TBA, FCO, Dok 28/10175, (12461983), Më 23 mars 1990, dokumenti raporton për delegacionin e SHBA-së dhe për deklaratën e Departamentit më 20 mars, lidhur me aktakuzën ndaj dr. Zekeria Canës.

¹¹ Po aty.

¹² TBA, FCO, Dok 28/10175, (12461983), Telegram i dërguar nga Peter Hall, ambasadori britanik në Beograd në fund të marsit, që pranohet më 3 prill në Forin Ofise në Londër, ndërsa dërgohet edhe te delegacioni britanik i NATO-s në Bruksel,

Në raport ambasadori britanik z. Hall, do të shkruan: “1. Rritja e pranisë së sigurisë serbe në Kosovë dhe shpërndarja e ushtrisë çon në akuzat nga shqiptarët se është përdorur helm kundër tyre dhe si kundërpërgjigje janë sulmuar mbi 100 serbë. Vizita nga Sekretari i tretë hedhë pak dritë mbi këto pretendime. 2. Pas një serë pretendimesh dhe kundërshtimesh bizare në Kosovë, APJ-ja u urdhërua në terren për të tretën herë këtë vit. Përforsimet shitesë të policëve nga Serbia kanë ngritur stacionet speciale të policisë në disa qytete. Republika e Serbisë edhe formalisht ka shpallur përgjegjësinë e plotë për çështjet e sigurisë në provincë. Nuk dihen detaje për shkallën e shpërndarjes dhe rregullat e angazhimit të APJ-së, por supozojmë se po ndjek të njëjtat rregulla të përgjithshme si në rastet e mëparshme (me shmangie të lartë të kontaktit me popullatën, por ngritjen e kujdesit). Kemi dëgjuar raporte se Podujeva tani është “zonë e kufizuar”, ndonëse çfarë do të thonë kjo në praktikë nuk është e qartë.¹³

Helmimet e të rinjve në Kosovë pa dyshim që përbëjnë një nga ngjarjet më të rëndësishme në këtë kohë, meqë deri tani kjo nuk ishte dëgjuar, përpos në konfliktin Irak-Iran gjatë viteve të ‘80-ta, ku u përdor gaz helmues ndaj pozicioneve ushtarake të armikut. Ndërsa ky akt ishte i papranueshëm për demokracitë perëndimore dhe u përpoqën që të marrin informacione shumë të sakta dhe të verifikuara nga burime të tyre të besueshme. Prandaj Ambasada britanike do të dërgojë një raport të posaçëm për këto zhvillime duke dhënë detaje edhe nga terreni. Kjo ndihmoi përshpejtimin e krijimit të një perceptioni se seriozisht Serbia e terrorizonte një popullatë të tërë me të gjitha mjetet që kishte në dispozicion, ndërsa nga ana tjetër nëpërmjet makinerisë së përsosur propagandistike përpiquej që ta bind botën për të kundërtën, me pretendim se kjo ishte çështje e brendshme e Jugosllavisë, respektivisht Serbisë, duke u thirrur në Kushtetutën e

Ministrinë e Mbrojtjes në Londër, ambasadat britanike në Uashington, Paris, Bon, Romë dhe Athinë. Telegrami titullohet “Kosova: tensionet etnike”.

¹³ Po aty.

vitit 1974, e cila kishte një ambiguitet në relacion të lidhjes juridike të Kosovës me Federatën, por njëherësh edhe me Serbinë.¹⁴

Përderisa, ndryshimet e fundit të dhunshme kushtetuese në Kosovë dhe Serbi atë e justifikonin para syve të opinionit botëror, të paktën për një periudhë derisa u demaskua tërësisht politika gjenocidale serbe në Kosovë. Në të ardhmen siç argumenton Meier, çdo përpjekje për të zgjidhur çështjen e Kosovës duhet të procedohet nga Kushtetuta e vitit 1974.¹⁵ Ambasadori i Britanisë së Madhe në Beograd më tej thekson: “3. Zinxhiri i ngjarjeve që çojnë në këtë duket se ka filluar më 22 mars, kur nga Prishtina arrinin raportimet shqetësuese se numri i madh i fëmijëve shqiptarë, kryesisht nga Podujeva arrinin me simptomat e helmimit. Ata fajësonin si ujin e helmuar ashtu edhe gazin helmues. Shqiptarët në qytetet tjera të Kosovës bënë ankesa të ngjashme. Më 23 mars u raportuan disa raste të reja të helmimit. Por, lajmet që nga atëherë u dominuan nga akuzimet se serbët dhe malazezët janë sulmuar si kundërpërgjigje”.¹⁶

Me gjithë kontrollin mediatik që kishte Serbia, përsëri nuk arriti që ta fsheh realitetin e dhimbshëm mbi shqiptarët në Kosovë, ndërsa vetë diplomatët perëndimorë nuk u besonin informatave zyrtare jugosllave (serbe). Përpjekjeve për të bindur botën se serbët janë viktimat të shqiptarëve në Kosovë, jo që nuk u beson ambasadori britanik z. Hall, por i hodhi poshtë kategorikisht duke përfshirë edhe titujt e disa mediave nën kontrollin serb se 200 shqiptarë rrahin një serb. Gjithashtu z. Hall deklaroi se reagimi zyrtar ndaj “helmimit” ka qenë shpërfillës dhe se ekspertët federalë mjekësorë ishin pajtuar që

¹⁴ Marc Weller, *Contested Statehood, Kosovo's Struggle for Independence*, Oxford University Press, Oxford, 2009, 35.

¹⁵ Viktor Meier, *Yugoslavia, A history of its demise*, Routledge, London and New York, 1999, 100.

¹⁶ TBA, FCO, Dok 28/10175, (12461983), Telegram i dërguar nga Peter Hall, ambasadori britanik në Beograd në fund të marsit, që pranohet më 3 prill në Forin Ofise në Londër, ndërsa dërgohet edhe te delegacioni britanik i NATO-s në Bruksel, Ministrinë e Mbrojtjes në Londër, ambasadat britanike në Uashington, Paris, Bon, Romë dhe Athinë. Telegrami titullohet “Kosova: tensionet etnike”.

disa nga shqiptarët kishin me të vërtetë simptoma të caktuara si skuqjet e fytyrës dhe konjunktivit, por se ata kategorikisht e kanë hedhur poshtë helmimin si shkak të saj. Ndërsa ambasadori njofton se më 23 mars, Sekretari i tretë e kishte vizituar shkurt Prishtinën dhe se ishte takuar me anëtarët e Lidhjes Demokratike.¹⁷

Gjendja në Kosovë dhe qasja britanike në mesin e vitit 1990

Telegramin nga ambasadori britanik në Beograd, Peter Hall, dërguar Forin Ofisit në Londër, të pranuar më 16 gusht 1990

Ambasadori britanik në Beograd, z. Hall ¹⁸, në telegramin e tij nr. 127, dërguar Forin Ofisit në Londër, të pranuar më 16 gusht 1990, në pikën 2 shkruan: “2. Marrëveshja me autoritetet serbe duket se nuk është shqyrtuar në mbledhjen e pentagonalit ¹⁹. Ndaj do të ishte ndihmesë të dihet ku qëndrojnë çështjet tani. Çfarë kuptohet, për shembull, me “përgjegjësi federale për Kosovën”. Nëse kjo do të thotë se autoritetet federale do të kenë pushtetin për të ndryshuar disa nga vendimet e fundit serbe, ky do të ishte qartë një hap i rëndësishëm në drejtimin e duhur. Sido që të jetë, siç do të keni parë nga telegramet e Hulse²⁰ të 2 gushtit dërguar te Wood²¹ në Uashington, jemi skeptikë në aftësinë e Markoviqit për të ushtruar ndonjë ndikim real mbi Kosovën. Kjo do të komplikonte vështirësitë e tanishme nëse Serbia

¹⁷ Po aty.

¹⁸ Sir Peter Hall, born July 26 1938, died June 12 2024, ambasador i Mbretërisë së Bashkuar në Beograd i emëruar në vitin 1989.

¹⁹ Grupi i shteteve nga Italia, Jugosllavia, Austria, Hungaria dhe Çekosllovakia.

²⁰ HULSE, KRISTOFER, C.M.G., O.B.E. (1942- Këshilltar (Politik), Ambasadë, Greqi, 1983-1988; Shef i Evropës Lindore/ Evropës Qendrore, Departamenti, Zyra e Jashtme dhe Commonwealth, 1988-1992; Përfaqësuesi i Përhershëm në Organizatat e Kombeve të Bashkuara, Vjenë, 1992-1997; Ambasador në Zvicër, 1997-2001.

²¹ Sir Andrew WOOD (I lindur më 2 janar 1940), ambasador në Jugosllavi, 1985-89, ministër në Uashington, 1989, shefi nëpunës, FCO, 1992, ambasador në Federatën Ruse dhe në Moldavi, 1995.

do të kërkonte mbrojtjen federale për politikat e saj ekzistuese”.²² Megjithëse ambasadori britanik e qartëson pamundësinë e kryeministrit jugosllav Ante Marković, për të ndikuar te politika serbe, por në telegramin në vijim nr. 214, në gusht 1990, dërguar Forin Ofisit në Londër, përveç çështjeve të tjera të Jugosllavisë, për gjendjen e rënduar në Kosovë do të konfirmojë aprovimin edhe të presidencës jugosllave për masat e marra nga Serbia në Kosovë. Raporti në pikën 3. shkruan: “Ne pajtohemi që Markovići nuk ka gjasa të ketë shumë ndikim në politikën serbe në Kosovë. Por as nuk duhet të harrohet që Serbia ka pasur miratimin e presidencës federale për veprimin e saj atje”.²³

Ambasadori Peter Hall, i shqetësuar për përkeqësimin e gjendjes në Kosovë shkruan se e kanë ndërmend t’i shtyjnë italianët që të bëjnë demarshin ndaj Jugosllavisë (Serbisë) shpejt dhe se Ligji për gjendjen e jashtëzakonshme i 26 qershorit dhe shpërndarja e Kuvendit dhe Këshillit Krahinor të Kosovës më 5 korrik nuk duhet të lejohet të kalojnë pa koment. Sipas z. Hall, sa më shumë të kalojë koha aq më shumë serbët do të mendonin se qeveritë perëndimore janë indiferente ndaj aktiviteteve të tyre.²⁴

Raporti për bisedën telefonike më 3 gusht 1990 e z. Hulse nga Departamenti për Evropën Lindore me deputetin e Kuvendit të Kosovës, dr. Skënderin, i shoqëruar nga z. Demiri

Më 3 gusht 1990, nga Rosalind Greig nga Departamenti për Evropën Lindore, do t’i dërgojë një shkresë z. Hulse nga departamenti i njëjtë dhe do të shpërndajë letrën e njëjtë me zonjushën Little të RAD-it, zonja Dean - Kabineti qeveritar dhe zonjusha Mac Glashan - Beograd. Rosalind do t’i shkruajë në detaje bisedën telefonike që

²² TBA, FCO, Dok, 28/10175, Telegrami nr. 127, i ambasadorit britanik në Beograd, Peter Hall, dërguar Forin Ofisit në Londër, pranuar më 16 gusht 1990.

²³ TBA, FCO, Dok, Dokumenti (Dok) 28/10175, Telegrami nr. 214, i ambasadorit britanik në Beograd, Peter Hall, dërguar Forin Ofisit në Londër në gusht 1990.

²⁴ TBA, FCO, Dok, 28/10175, Telegrami nr. 127, i ambasadorit britanik në Beograd, Peter Hall, dërguar Forin Ofisit në Londër, pranuar më 16 gusht 1990.

kishin zhvilluar deputeti i Kuvendit të Kosovës, dr. Skenderi i shoqëruar nga z. Demiri, më 31 korrik 1990. Në raportin përkatës shkruan:

“Regjistrimi i telefonatës nga parlamentari kosovar më 31 korrik: 1. Dr. Skenderi, delegat i Kuvendit të Kosovës, ju ka thirrur më 31 korrik të shoqëruar nga z. Demiri. Biseda u zhvillua përmes një përkthyesi. 2. Pasi shpjegoi me terma të njohur historinë e re të Kosovës, dr. Skenderi dorëzoi një kopje të “Deklaratës Kushtetuese të Kosovës” të bërë më 2 korrik 1990 (kopja e bashkangjitur). Ai tha se shqiptarët janë grupi i tretë etnik më i madh në Jugosllavi dhe se është e padrejtë që ata të trajtohen si pakicë dhe të mos kenë republikën e tyre. Megjithatë ai theksoi se deklarata vlen vetëm për Kosovën dhe nuk do të përfshijë shqiptarët në Maqedoni dhe në Mal të Zi. 3. Për mundësinë e ripërtëritjes së dhunës, dr. Skenderi tha se të gjithë liderët e opozitës shqiptare etnike favorizojnë rezistencën pasive. Megjithatë ata nuk mundën ta përcillnin mesazhin e tyre për shkak se mediat në gjuhën shqipe ishin marrë nën kontroll. Millosheviqi qëllimisht po përpiqej të krijonte kushtet për një konfrontim të përgjakshëm. Serbëve dhe malazezëve u ishin dhënë një numër i madh i lejeve që i lejonin të mbanin armë. Dhuna e mëparshme kishte qenë ndërmjet shqiptarëve etnikë dhe policisë serbe, por jo edhe popullatës serbe në përgjithësi. Z. Demiri sugjeroi se serbët nga Rumania ishin sjellë për të kolonizuar Kosovën.”²⁵

Nga ky dokument kuptojmë qartë sa vështirësitë e përfaqësuesve të Kosovës për të depërtuar nëpër qendrat e vendosjes në botë, po aq edhe shkathtësitë e tyre në ato rrethana të jashtëzakonshme që ishte Kosova, por edhe vetë Evropa Lindore dhe Juglindore në vazhden e ndryshimit të madh politik pas dekadash përplasjeje gjatë Luftës së Ftohtë në mes SHBA-së dhe Bashkimit

²⁵ TBA, FCO, Dok 28/10175, (12461983), më 3 gusht 1990, nga Rosalind Greig nga Departamenti për Evropën Lindore, do t’i dërgojë një shkresë z. Hulse nga departamenti i njëjtë dhe do të shpërndajë letrën e njëjtë me zonjushën Little të RAD-it, zonja Dean - Cabinet Office dhe zonjusha Mac Glashan, Beograd.

Sovjetik. Në ato rrethana disa deputetë të Kuvendit të Kosovës, si në rastin përkatës, me siguri fjala është për dr. Skender Hysenin, i cili kishte depërtuar që nëpërmjet vendosjes së kanaleve të komunikimit qoftë edhe nëpërmjet linjave telefonike të njoftonte demokracitë perëndimore, në rastin konkret Britaninë e Madhe për aktin e shpalljes së Deklaratës Kushtetuese si vullnet i popullit shumicë në Kosovë.

Sa i përket propagandës serbe se shqiptarët synojnë ta ndajnë Kosovën dhe ta bashkojnë me Shqipërinë, i pyetur nga z. Hulse, deputeti dr. Skenderi me mjaft precizitet dhe diplomaci u përpoq ta bindë diplomatin britanik se shumë pak njerëz besojnë në një “Shqipëri të Madhe”. Ai tha se ideja mund të jetë tërheqëse për shqiptarët etnikë në Mal të Zi, por nuk ishte e përhapur në Kosovë dhe se Millosheviqi arsyetohej se Kosova donte të shkëputej për të krijuar pretekst që të përfshijë JNA-në (APJ-Armata Popullore e Jugosllavisë). Gjithashtu deputetët e Kosovës kërkuan nga diplomati britanik që qeveritë perëndimore të ndihmojnë duke ushtruar presion mbi qeverinë jugosllave për t’ju përmbajtur ligjeve dhe marrëveshjeve për të drejtat e njeriut.²⁶ Dr. Skender Hyseni dhe kolegu i tij kishin biseduar me z. Hulse nga Forin Ofisi, Departamenti për Evropën Lindore, dhe kjo merret shumë seriozisht nga zyrtari britanik nga vetë fakti se është përpiluar raport zyrtar dhe se i njëjti është arkivuar së bashku me Deklaratën Kushtetuese. Gjuha diplomatike dhe koncepti i bisedës nga deputetët e Kosovës është shumë bindës duke përshkruar gjendjen e vështirë dhe të drejtën legjitime për ta avancuar Kosovën në statusin e Republikës, por pa i prekur kufijtë administrativë të republikave, si atë të Maqedonisë dhe Malit të Zi. Dr. Skenderi duke e parashikuar që Serbia mund të kalonte edhe në zhvillime luftarake, kërkoi nga britanikët që kreditë të cilat i jepeshin Jugosllavisë të mos lejoheshin që të shfrytëzohen për APJ-në, por për ekonominë e vendit.

²⁶ TBA, FCO, Dok 28/10175, (12461983), më 3 gusht 1990, nga Rosalind Greig nga Departamenti për Evropën Lindore, do t’i dërgojë një shkresë z. Hulse nga departamenti i njëjtë dhe do të shpërndaj letrën e njëjtë me zonjushën Little të RAD-it, zonja Dean - Cabinet Office dhe zonjusha MacGlashan, Beograd.

Maureen E Macglashan, këshilltare e Ambasadës britanike në Beograd, i shkruan Forin Ofisit në Londër me telegramin nr. 205, në lidhje me demarshin e Komunitetit Evropian drejtuar Serbisë për shkeljen e të drejtave të njeriut

Këshilltarja e Ambasadës britanike në Beograd, Maureen E Mac Glashan, C.M.G. i shkruan Forin Ofisit në Londër me telegramin nr. 205, në lidhje me demarshin e komunitetit evropian drejtuar Serbisë për shkeljen e të drejtave të njeriut. Ajo shkruan: “1. Përgjegjësi italian sapo më tregoi për një bisedim që ka pasur, kur e përcolli kryeministrin Markoviqi në takimin në Venedik, me zëvendësministrin e jashtëm Maksic. Maksic tha se autoritetet jugosllave ishin të vetëdijshëm për demarshin e propozuar të KE-së për të drejtat e njeriut. Ai do të dëshironte të kërkonte se nuk duhet të ndodhë kjo pikë në këtë moment. Sipas Maksiqit (që kërkoit të mbrohen informacionet) Markoviqi ishte dakorduar me autoritetet serbe që ai duhet të marrë përgjegjësi për Kosovën. Ishte e mundur që ai ta shpallte këtë në mbledhjen e pentaganoit. Në këto rrethana, sido që mund të kishte qenë merita e demarshit, para një jave, tani do të ishte me siguri e padobishme”.²⁷

Këshilltarja e Ambasadës britanike në Beograd, Maureen E Mac Glashan, raporton se në këto rrethana përgjegjësi italian i ka rekomanduar Romës (të cilët janë pajtuar) që demarshi të shtyhet për një apo dy javë për të parë nëse ka ndonjë zhvillim atje. Ky dokument ndriçon fakte të rëndësishme të cilat tregojnë se që në fazën e hershme Kosova hyri thellë në agjenda ndërkombëtare dhe se ngadalë ajo do të kalojë nga një çështje e brendshme që e kishte konsideruar Serbia në një çështje ndërkombëtare dhe se në periudhën në vazhdim ajo do të ishte në agjendat kryesore të SHBA-së, Britanisë së Madhe, Komunitetit Evropian (më vonë BE-së) dhe NATO-s dhe për fatin

²⁷ TBA, FCO, Dok 28/10175, Nr. 12461983, ENU 014/3, në gusht 1990, Këshilltarja e Ambasadës britanike në Beograd, MACGLASHAN, MAUREEN E, C.M.G. I shkruan Forin Ofisit në Londër me telegramin nr. 205, I pranuar më 16 gusht 1990.

politik të saj do të çoheshin në këmbë këta të fundit duke e mbrojtur edhe ushtarakisht.

Gjendja e përgjithshme në Kosovë ishte rënduar tepër kryesisht pas abrogimit të autonomisë në mënyrë të dhunshme më 23 mars 1989. Kjo përkon me situatën e komplikuar gjeopolitike dhe trazirat që e kishin kapluar bllokun komunist në tërësi. Megjithëse SHBA-ja dhe Britania e Madhe ishin të ngarkuara me zhvillimet e shpejta në Gjermaninë Lindore, trazirat e armatosura në Rumani kah fundi i vitit 1989, ndryshimet në Poloni dhe thellimi i krizës ekonomike dhe politike në vetë epiqendrën e komunizmit, Bashkimin Sovjetik, ndërsa në këtë zhvillim dinamik në Evropë, sërish Jugosllavia dhe vetë Kosova do të tërheqin vëmendjen maksimale të britanikëve për të ndjekur dhe për të intervenuar në qendrat e vendosjes botërore për gjendjen e rënduar në Kosovë.

Sigurisht që fillimi i revoltës së serbëve do të ishte Kushtetuta e vitit 1974, e cila *de facto* nëse jo *de jure*, e shkëputi Kosovën nga orbita serbe. Memorandumi 74 faqesh i vitit 1986 nga Akademia e Shkencave dhe Arteve e Serbisë, do të ishte një sublimim i të gjitha linjave nacionaliste serbe, të cilat deri tani nuk kishin mundur hapur të hidheshin në aksion hegjemonist mbi të tjerët. Ashtu siç pohon edhe autori John R. Lampe, Serbisë i pengonte më shumë vota e barabartë e Kosovës në kryesinë e federatës, të cilën akademikët serbë e vendosën te pjesa e dytë e elaboratit përkatës.²⁸

Dokumentet arkivore britanike ndriçojnë qartë rëndësinë e zhvillimeve në Kosovë, refleksionin e tyre në gjeopolitikat evropiane dhe globale, qasjen me kujdes ndaj kësaj çështjeje me qëllim ruajtjen e balancës së forcave në mes Lindjes dhe Perëndimit, joshja e shteteve rajonale nga superfuqitë për shkak të rikonfiguracionit gjeopolitik të vendeve të Evropës Juglindore, interesi ekonomik i shteteve perëndimore në këto hapësira dhe deri te qasja me karakter humanitar.

²⁸ John R. Lampe, *Yugoslavia as History, Twice there was a country*, Cambridge University Press, 1999, 340.

Nëse analizojmë në rrjedhën kronologjike të evoluimit politik dhe diplomatik ndaj çështjes së Kosovës, që nga Konferenca e Parisit 1946 e këndej (meqë më herët ishte diskutabile edhe trajtimi i vet shtetit shqiptar nga fuqitë vendosëse) tani jo vetëm që nuk kemi trajtim injorues apo edhe ndonjëherë edhe të njëanshëm në favor të serbëve, por përkundrazi në fund të viteve të '80-ta, kryesisht SHBA-ja dhe Britania e Madhe e marrin me shumë seriozitet dhe temat për çështjen e Kosovës do t'i vendosin në çdo tavolinë dhe kancelari të qeverive dhe diplomacive të tyre.

Meqenëse zhvillimi i ngjarjeve në Kosovë trajtohet gjatë viteve 1989-1990 dhe si rrjedhojë edhe lëvizjet shqiptare në ish-Jugosllavi, qoftë legale në formën e organizatave politike të regjistruara në gjykatat e shtetit nga fundi i vitit 1989 dhe deri tek organizatat ilegale, kryesisht nuk e kishin në fillim te programet e tyre shkëputjen dhe bashkimin si objektive finale të tyre. Mbase ky koncept politik do të evoluojë shpejt me fillimin e lëvizjeve për pavarësi në Slloveni dhe Kroaci, por gjatë viteve të '80-ta, programet politike të organizatave më të mëdha kryesisht do të përpiqen për avancimin e statusit nga autonomia në republikë në kuadër të Federatës jugosllave. Megjithëse procesi i votimit në Kuvendin e Kosovës për abrogimin e autonomisë, sadoqë ishte i dhunshëm lë për t'u kuptuar ashtu siç e përshkruan edhe Sabrina P. Ramet, komunikimin e policisë veç e veç me deputetët e Kosovës "për t'i bindur" të votojnë ndryshimet kushtetuese dhe rrjedhimisht 187 ishin "të bindur" dhe votuan pro, ndërsa vetëm 10 votuan kundër.²⁹ Çfarë ndodhi me ata 10 deputetë që përkaj kërcënimit që sërish votuan kundër dhe çfarë me ata 187 që votuan pro, është një temë e posaçme për trajtim. Kryesisht popujt me në numër të Jugosllavisë përveç shqiptarëve, bazuar në principin Wilsonian³⁰ të vetëvendosjes ishin

²⁹ Sabrina P. Ramet, *Balkan Babel, The Desintegration of Yugoslavia from the Death of Tito to the Fall of Milosevic*, Westview Press, Oxford, 2002, 31.

³⁰ H. W. Brands, *Traitor to his class, The Privileged life and radical presidency of Franklin Delano Roosevelt*, Anchor Books, New York, 128.

avancuar në një sistem të kombinuar juridik, si shtet në kuadër të një shteti të përbashkët që e quajten federatë. Ky sistem impononte nevojën e ndarjes territoriale në baza të barabarta dhe si pasojë edhe sot ende nuk mund të thuhet se popujt kanë arritur që saktësisht të përcaktojnë saktë kufijtë e territoreve etnike të tyre.³¹ Branimir Azulović, konsideron se kur Fuqive të Mëdha iu dha mundësia për të ndryshuar kufijtë ndërkombëtarë, në vend që të bazohen në principin e shtetformimit të popujve me territoret të përafërta ku jetojnë, ata vendosën sipas interesave të tyre të sigurisë dhe si rezultat në mënyrë arbitrare ata i zgjeruan disa kombe, disa i tretën, apo futja e popujve heterogjenë në një shtet, ose ndarje e një kombi në dy shtete, krijuan shtete pa komb dhe lanë shumë kombe pa shtet, ndërsa edhe luftërat në Jugosllavi, sipas tij ishin konsekuenca të atyre zgjidhjeve.³²

Për të qenë objektiv, diplomacia perëndimore deri në fund u përpoq që ta mbajë Jugosllavinë të unifikuar dhe të ruhej *status quo*-ja e deritanishme si baraspeshë e zorshme, por disi funksionale për mbijetesën e Jugosllavisë. Për përpjekjet e qeverive perëndimore për të mbajtur gjallë Jugosllavinë dhe Bashkimin Sovjetik, pohon edhe Norman Davies, i cili thotë se disa qeveri ishin të etshme ta shohin Jugosllavinë të mbijetojë.³³ Reagimin dhe shfaqjen e pakënaqësisë së shqiptarëve të Kosovës nëpërmjet protestave nëpër rrugë, institucione dhe miniera, më mirë do ta përshkruajë presidenti slloven, Milan Kučan, i cili thotë se Jugosllavia më së miri është mbrojtur nga minatorët shqiptarë.³⁴ Në këto dokumente Kosova nuk përmendët në asnjë komunikim që të avancohet në statusin shtetëror apo të paktën të mundësohet për të forma e vetëpërcaktimit me plebishit apo formë tjetër të deklarimit, e cila ishte premtim nga Karta e Atlantikut Rusvet-

³¹ Gidon Gottlieb, Nations without States, Foreign Affairs, Vol. 73, No. 3 (May - Jun., 1994), 100, <https://www.jstor.org/stable/20046661>, kërkuar 12.04.2024.

³² Branimir Azulović, Heavenly Serbia, From Myth to Genocide, Hurst and Company, London, 1999, 163.

³³ Norman Davies, Europe a History, PIMLICO, London 1997, 1135.

³⁴ Tim Judah, The Serbs, History Myth & the Destruction of Yugoslavia, Yale Nota Bene, Yale University Press, New Haven London, 2000, 163.

Çërçill 1941, për popujt e shtypur me qëllim të mobilizimit në luftën kundër nazifashizmit.

Nga ana tjetër në dokumentet përkatëse të diplomacisë britanike ka elemente avantazhi për çështjen e Kosovës, pasi në periudhën kur përkojnë këto dokumente, në botë kishte dhjetëra bashkësi etnike që numëronin me miliona anëtarë dhe jo vetëm që nuk kishin një substrat shtetëror, por as që jepej ndonjë shpresë se e njëjta do të arrihej në një të ardhme të pacaktuar.

Trazirat në Kosovë gjatë viteve 1989-1991 do të zhvilloheshin paralelisht me shumë zhvillime në Evropë dhe Azi, duke rënë njëri pas tjetrit regjimet komuniste dhe qeveritë e reja u drejtuan menjëherë kah Perëndimi.³⁵ Blloku komunist kolapsoi shumë më shpejt se ç'pritej.³⁶ Në Bashkimin Sovjetik më 26 mars 1989, do të mbahen për herë të parë zgjedhjet ku morën pjesë edhe parti të tjera pos asaj komuniste. Më 9 prill 1989, në Gjeorgji shpërthyen demonstrata për pavarësi. Më 28 mars 1989, në Hungari mbahen zgjedhjet e para shumëpartiake pas 45 vjetëve. Më 21 prill 1989, në Poloni u legalizua lëvizja e Solidarnostit e udhëhequr nga Leh Valesa. Më 23 gusht 1989, më shumë se dy milionë protestues nga Estonia, Letonia dhe Lituania krijuan një zinxhirë të gjallë nëpër rrugët e tri shteteve. Më 9 nëntor 1989, rrëzimi i Murit të Berlinit zyrtarisht i dha fund Luftës së Ftohtë që nga viti 1947. Megjithëse gjatë kohë gjermanët nuk mundën të tejkalojnë dallimet të të gjitha natyrave që u shkaktuan për shkak të ndarjes së gjatë që kishin.³⁷ Më 27 shtator 1989, sllovenët nëpërmjet ndryshimeve kushtetuese hapën rrugën për ndarje nga Jugosllavia. Më 10 nëntor 1989, presidenti komunist Todor Zhivkov dha dorëheqje. Më 26 nëntor 1989, në Çekosllovakia shpërthyen demonstrata të fuqishme. Më 22 dhjetor 1989, diktatori komunist Nikolla Çaushevsku

³⁵ Beatrice Heuser, *Transatlantic Relations*, The Royal Institute of International Affairs, London, 1996, 43.

³⁶ Chri Stephen, *Judgement Day*, The Trial of Slobodan Milosevic, Atlantic Books, London, 2004, 56.

³⁷ *Haunted by History*, Myths in International Relations, Cyril Buffet and Beatrice Heuser, Berghahn Books, Oxford, 1998, 276.

dhe gruaja e tij u kapën nga kryengritësit dhe më 25 dhjetor 1989, me vendim të improvizuar të gjykatës u ekzekutuan. Më 5 qershor 1989, Nellson Mandella u lirua nga burgu për të takuar presidentin e Afrikës së Jugut për bisedime të cilët do t'i jepnin fund aparteidit në vend, ndërsa më 12 dhjetor 1989 u lirua përfundimisht. Më 3 qershor 1989, në sheshin "Tiananmen", në Pekin të Kinës shpërthyen protestat për demokraci dhe ndaj të njëjtëve regjimi komunist gjuajti me armë zjarri.³⁸ Në të njëjtën kohë Kosova ishte e trazuar dhe rezistenca ndaj okupimit të egër serb shihej në çdo lagje të vendbanimeve dhe si asnjëherë më parë ishte një unitet i paparë nga të gjitha shtresat e popullit shqiptar në Kosovë. Pikërisht në këtë periudhë kohore kur Kosova kishte nevojë më shumë se kur për ndihmë, Shqipëria ende vazhdonte me regjimin komunist dhe ishte i fundit që u thye në Evropë.

Me gjithë situatën kaotike që u shkaktua në Evropë, Kosova nuk heshti dhe zëri i saj sigurisht që depërtoi te diplomacitë perëndimore dhe me shumë maturi dhe dije, duke mos harruar sakrificën e madhe, ajo arriti ta përfitojë këtë botë demokratike dhe më vonë edhe ushtarakisht të vihej në mbrojtje të Kosovës, duke reflektuar edhe në përcaktimin kulturor ku shqiptarët kishin evoluar gradualisht që nga Rilindja Kombëtare për t'u bërë përfundimisht pjesë e hemisferës politike dhe kulturore perëndimore, pas një lufte të gjatë të përplasjes së civilizimeve kur pikërisht në hapësirat tona historikisht u ndesh Lindja me Perëndimin.

³⁸ Martin Gilbert, *A History of the Twentieth Century, Volume Three: 1952-1999*, Harper Collins Publishers, London, 1999, 673-693.